

nym norm niedostatecznie pogłębiona, czasami zbyt powierzchowna. Sposób prezentowania niektórych zagadnień, szczególnie w drugiej części pracy, przypomina pogłębiony komentarz do kolejnych kanonów mówiących o karach za poszczególne przestępstwa.

Niewątpliwie walorem takiego popularnego opracowania jest to, iż czytelnik bez większego wysiłku znajdzie w nim podstawowe wiadomości i odpowiedzi na poszczególne zagadnienia zawarte w kanonach księgi VI Kodeksu. Drugą zaletą opracowania jest częste odwoływanie się do poprzedniej normatywy kodeksowej i analiza aktualnych przepisów w świetle tamtych, co pozwala na pełniejsze zrozumienie ducha aktualnego prawa karnego, odnowionego w świetle nauczania Soboru Watykańskiego II.

Ks. Artur Grzegorz Miziński
Katedra Kościelnego Prawa Procesowego KUL

Ks. Mirosław W r ó b e l, *Zawarcie małżeństwa pod warunkiem w świetle prawa kościelnego*, Lublin–Sandomierz 2003, ss. 231, Wydawnictwo Diecezjalne w Sandomierzu.

Prawodawca kodeksowy stwierdza, że małżeństwo jest to przymierze, na mocy którego mężczyzna i kobieta tworzą ze sobą wspólnotę całego życia. Chrystus Pan przymierze to wyniósł do godności sakramentu. Przymierze owo ze swej natury skierowane jest ku dobru małżonków oraz ku zrodzeniu i wychowaniu potomstwa, a powstaje poprzez wyrażenie zgody stron zgodnie z prawem, między osobami, które prawnie są do tego zdolne. Godność i sakramentalność małżeństwa wymagają bezwarunkowego wyrażenia zgody małżeńskiej. Jednakże prawo Kościoła katolickiego, wychodząc naprzeciw pewnej słabości natury ludzkiej, dopuszcza wyrażenie zgody małżeńskiej z dołączonym warunkiem, co jest swoistym ewenementem, zważywszy na to, że taka możliwość nie istnieje ani w prawie katolickich Kościołów wschodnich, ani w prawie świeckim.

Biorąc więc pod uwagę oryginalność uregulowań prawa Kościoła łacińskiego w kwestii zawierania małżeństw pod warunkiem, bardzo zasadne wydaje się podjęcie tej tematyki w monografii ks. dra Mirosława Wróbla. Autor jest pracownikiem naukowo-dydaktycznym Wydziału Prawa, Prawa Kanonicznego i Administracji Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego. Pracuje w Katedrze Kościelnego Prawa Procesowego. Zajmuje się głównie tematyką prawa małżeńskiego i rodzinnego Kościoła katolickiego.

Celem omawianej tu monografii jest określenie istoty i kanonicznych skutków zgody małżeńskiej wyrażonej pod warunkiem, ze szczególnym uwzględnieniem kwes-

tii prawnie niejednoznacznych oraz próbą ich wyjaśnienia. W związku z tym materiał został podzielony na cztery rozdziały (poprzedzone wykazem skrótów), istotne wnioski zaś zostały ujęte w zakończeniu. Korzystanie z tego studium zagadnień z zakresu prawa małżeńskiego i rodzinnego Kościoła katolickiego ułatwia zamieszczony na końcu książki starannie sporządzony wykaz źródeł, w tym dokładny wykaz wyroków Roty Rzymskiej dotyczących tego zagadnienia, oraz obszerna literatura.

W rozdziale pierwszym, zatytułowanym *Pojęcie i podział warunku*, autor wyjaśnia pisownię, pochodzenie i znaczenie łacińskiego słowa *condicio*, a następnie przechodzi do przedstawienia *condicio* w Kodeksie Prawa Kanonicznego z 1983 r., gdzie termin ten pojawia się 75 razy. W różnych normach nabiera on nieco innych znaczeń, które można pogrupować według czterech zasadniczych treści. Do pierwszej grupy należy zaliczyć *condicio* jako stan, sytuację danego terytorium, kierunkujący ogólne działania osób znajdujących się na tym terytorium. W drugim znaczeniu termin *condicio* rozumiany jest jako uwarunkowanie, czyli położenie konkretnych osób lub konkretnych rzeczy. W trzeciej grupie znaczeniowej *condicio* oznacza wymogi lub okoliczności wskazane przez prawo do podjęcia działania celem uzyskania skutku prawnego. Jako czwartą grupę znaczeniową można wskazać normy, w których występuje instytucja działania warunkowego, dopuszczonego w nietypowej sytuacji przez Prawodawcę celem uzyskania skutków prawnych. Ponadto autor wskazuje również na instytucję warunku w tych normach Kodeksu Jana Pawła II, które nie dotyczą małżeństwa. W rozdziale tym ma też miejsce prezentacja, jak kształtowała się instytucja warunku w kościelnym prawie małżeńskim od zbioru Gracjana aż do Kodeksu Prawa Kanonicznego z 1983 r., po czym następuje szczegółowe określenie pojęcia warunku małżeńskiego, jego elementów, takich jak intencja stawiającego warunek, istnienie wątpliwości, istnienie wiedzy na temat potencjalnej nieważności małżeństwa oraz pozytywny akt woli, oraz kryteriów podziału warunku, takich jak czas weryfikacji, treść moralna, możliwość spełnienia i konieczność spełnienia.

Drugi rozdział nosi tytuł *Zawarcie małżeństwa warunkowego w kościelnym ustawodawstwie kodeksowym*. Zawiera on unormowania dotyczące możliwości zawarcia małżeństwa pod warunkiem według Kodeksu Prawa Kanonicznego z 1917 r., Kodeksu Prawa Kanonicznego z 1983 r. i Kodeksu Kanonów Kościołów Wschodnich z 1990 r. Na początku zaprezentowane są normy starego Kodeksu odnoszące się do małżeństwa z dołączonym warunkiem, ze szczególnym uwzględnieniem warunków prawnie uznawanych za niedodane i warunków przeciw istocie małżeństwa według Kodeksu z 1917 r., takich jak „przeciw prawu do siebie”, „przeciw dobru wiary”, „przeciw dobru sakramentu”. Następnie omówione są warunki zawieszające ważność małżeństwa według poprzedniego Kodeksu, do których należały warunki obiektywnie możliwe i godziwe, a także problem odwołania warunku przed jego weryfikacją i odwołania zgody małżeńskiej przed weryfikacją warunku, a na koniec – warunki co do przeszłości i teraźniejszości. Konkluzję stanowią wskazania prawno-duszpasterskie przy zawieraniu małżeństw warunkowych według Kodeksu z 1917 r. W dalszej części tego rozdziału przeprowadzona jest analiza możliwości zawierania małżeństw pod warunkiem według Kodeksu z 1983 r. w szczególności została dokonana precyzyjna analiza warunków co do przyszłości, warunków co do przeszłości i teraźniejszości oraz wymogów zezwolenia ordynariusza miejsca. Rozdział drugi kończy się omówie-

niem możliwości zawarcia małżeństwa warunkowego według Kodeksu Kanonów Kościołów Wschodnich.

Tytuł trzeciego rozdziału brzmi *Skutki kanoniczne wprowadzenia warunku do zgody* i dotyczy już zasadniczo małżeństwa zawieranego z dołączonym warunkiem według Kodeksu Jana Pawła II. W tym rozdziale jest więc mowa o formalnym wprowadzenia warunku do zgody (o którym stanowią: przedmiot warunku, poważna przyczyna, powiadomienie drugiej strony, powiadomienie władzy kościelnej, zezwolenie na wprowadzenie warunku oraz wymóg wstrzeźliwości seksualnej) oraz o nieformalnym wprowadzeniu takiego warunku. Bardzo istotną sprawą, tak dla wiernych, jak i dla władzy kościelnej, są skutki wprowadzonego warunku do zgody małżeńskiej. Należą do nich: obowiązek wspólnego zamieszkiwania, prawo i obowiązek dopełnienia małżeństwa, problem zawarcia małżeństwa warunkowego, które w Polsce wywołałoby skutki cywilne, wreszcie wspólnota majątkowa i ewentualne wynagrodzenie szkód. Wpływ warunku na ważność umowy małżeńskiej zależy od weryfikacji warunku. Weryfikacja ta może być po myśli stawiającego warunek (czyli pozytywna) lub nie po myśli stawiającego warunek (czyli negatywna). Po negatywnej weryfikacji warunku strona, która uwarunkowała zgodę małżeńską, może zdecydować, że nie chce stwierdzenia nieważności swego małżeństwa. W takiej sytuacji pojawia się wątpliwość, czy samo domniemanie prawne za ważnością małżeństwa wystarczy, czy nie warto zastanowić się w tym kontekście nad zastosowaniem instytucji uważnienia małżeństwa. W końcowej części tego rozdziału autor porusza problem możliwości zaskarżenia małżeństwa przez rzecznika sprawiedliwości w sytuacji, gdy zawarto małżeństwo pod warunkiem i nastąpiła negatywna jego weryfikacja.

W ostatnim, czwartym rozdziale, zatytułowanym: *Sądowe dowodzenie warunku*, omówiony jest niełatwy proces o orzeczenie nieważności małżeństwa, gdy przedmiotem badań jest wada zgody małżeńskiej, powstająca poprzez zawarcie małżeństwa pod warunkiem. Autor przedstawia okoliczności, które są podobne do warunku, ale nim nie są. Są to: postulat, motyw, demonstracja, zobowiązanie, termin, warunek interpretatywny i błąd. Następnie przechodzi do szczegółowego opisu sposobu dowodzenia warunku, poczynając od dowodzenia braku odwołania warunku, a następnie weryfikacji warunku co do przyszłości, dopuszczonego przez Kodeks z 1917 r., i weryfikacji warunku co do przeszłości i teraźniejszości. Sam fakt wyrażenia zgody małżeńskiej pod warunkiem dowodzi się w dwojaki sposób: bezpośredni bądź na podstawie poszlak, czyli pośrednio. Przy pierwszym sposobie autor omawia najczęściej stosowane środki dowodowe podczas sądowego procesu spornego o nieważność małżeństwa, takie jak: oświadczenia stron, zeznania świadków i dowód z dokumentów. Przy omawianiu możliwości poszlakowego dowodzenia warunku szczególną wagę przywiązuje się do znaczenia okoliczności postawionej w warunku i reakcji osoby na niespełnienie warunku. Jednym z końcowych zagadnień tego rozdziału jest rola sędziowskiej oceny środków dowodowych przy dowodzeniu warunku i problem możliwości wyboru jakiegokolwiek innej procedury przy dowodzeniu warunku.

Układ monografii jest przejrzysty i logiczny. Zaczyna się ona od podania słownikowego i etymologicznego pojęcia warunku w ogóle. Następnie przedstawione jest jego ujęcie w całym prawie małżeńskim Kodeksu Kościoła łacińskiego z 1917 r., w prawie małżeńskim Kodeksu Kościoła łacińskiego z 1983 r. i prawie małżeńskim

Kodeksu Kościołów Wschodnich 1990 r., kanoniczne skutki wprowadzenia warunku do zgody małżeńskiej oraz proces o nieważność małżeństwa z tytułu wprowadzonego warunku do zgody małżeńskiej. Daje to pełny obraz problemu. Jest to pierwsze całościowe ujęcie problematyki warunku na gruncie kościelnego prawa małżeńskiego i rodzinnego w polskiej literaturze kanonistycznej. W literaturze obcojęzycznej istniały opracowania monograficzne o tej problematyce, ale sprzed kilkudziesięciu lat, z okresu obowiązywania poprzedniego Kodeksu Prawa Kanonicznego. W języku polskim całościowych tego typu opracowań dotychczas nie było, można znaleźć jedynie artykuły z tego zakresu.

Na szczególne podkreślenie zasługuje nie tylko samo całościowe ujęcie problematyki instytucji warunku w prawie małżeńskim i rodzinnym Kościoła katolickiego, ale i sposób, w jaki zostało to uczynione. Autor bowiem pokusił się o rzetelne ujęcie etymologiczne polskiego słowa *warunek* oraz bardzo obszerne wyjaśnienie kodeksowego określenia *condicio* zarówno od strony słownikowej, jak i od strony jego ujęcia przez Prawodawcę w normach nowego Kodeksu Prawa Kanonicznego. Na uwagę zasługuje również wyczerpujące przedstawienie instytucji warunku w prawie małżeńskim materialnym w Kodeksach z 1917, 1983 i 1990 r., a przede wszystkim propozycja scenariusza procesu o nieważność małżeństwa, którego zakres sporu stanowi właśnie dołączony warunek do zgody małżeńskiej.

Na zakończenie należy zauważyć zagadnienia poboczne, na przykład kwestią zawarcia małżeństwa warunkowego, ze skutkami cywilnymi w Polsce, problem małżeństwa międzyobrzędkowego, problem zaskarżenia małżeństwa warunkowego po negatywnej weryfikacji warunku przez rzecznika sprawiedliwości czy też problem możliwości wyboru procedury przy dowodzeniu warunku. Autor podaje własne propozycje.

Publikacja wskazuje na dużą erudycję autora w dziedzinie kościelnego prawa małżeńskiego i rodzinnego, kościelnego prawa procesowego i polskiego prawa małżeńskiego i rodzinnego, co znajduje swoje odzwierciedlenie również w innych jego publikacjach.

Pozycja ta jest godna polecenia dla badaczy dziedziny prawa kanonicznego małżeńskiego i rodzinnego oraz procesowego, jak również dla kanonistów praktyków, pracowników sądów kościelnych, którzy uczestniczą w procesach sądowych o nieważność małżeństwa oraz innych postępowaniach kościelnych. Może ona okazać się przydatna duszpasterzom, którzy często spotykają się z tego typu problematyką, jak i prawnikom cywilistom, ze względu na kwestię tzw. małżeństw konkordatowych.

Marta Greszata
Katedra Kościelnego Prawa Procesowego KUL